

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ В КОНТЕКСТУАЛЬНОМУ ПОЛІ КЛАСИЧНИХ І СУЧАСНИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПАРАДИГМ

CONCEPTUALIZATION OF RELIGIOSITY AS A SOCIAL PHENOMENON IN THE CONTEXTUAL FIELD OF CLASSICAL AND CONTEMPORARY SOCIOLOGICAL PARADIGMS

У статті розглянуто релігійність як складний багатовимірний соціальний феномен у контексті сучасного постсекулярного суспільства та воєнного стану в Україні. Окреслено сутність релігійності, що інтегрує вірування, ритуали, символічні практики, моральні настанови й індивідуальні смисли, а також проаналізовано її відмінність від категорій духовності та воцерковленості. Узагальнено класичні підходи Е. Дюркгайма, М. Вебера, Г. Зіммеля, а також сучасні концепції Ч. Глока, Р. Старка, Б. Зінбауера, К. Паргаментта, польських і українських дослідників. Показано, що релігійність виконує інтеграційну функцію, формує горизонтальні зв'язки та механізми солідарності, забезпечує смислотворення та психологічну підтримку, знижує ризики соціальної маргіналізації. Проаналізовано основні теоретичні парадигми – функціональну, конфліктологічну, феноменологічну, інтеракціоністську, системну та постсекулярну – у їхньому взаємозв'язку для формування цілісної концептуальної рамки релігійності. Виокремлено проблематику операціоналізації релігійності в соціологічних дослідженнях, зокрема необхідність багатовимірних індикаторів, що враховують інституційний рівень, індивідуально-досвідні та культурні прояви. Наголошено на важливості порівняльних міжкультурних досліджень, які дозволяють виявити специфіку українського досвіду релігійності в умовах війни та глобальних криз. Узагальнено, що релігійність у сучасному українському суспільстві набуває нових соціальних функцій, зокрема інтегративних та ідентифікаційних, і стає важливим чинником збереження солідарності та культурної ідентичності в умовах кризи, водночас виступає ресурсом психологічної стійкості й соціального відновлення.

Ключові слова: релігійність, релігійність як соціальний феномен, виміри релігійності, релігійні практики, постсекулярне суспіль-

ство, функції релігійності, релігійна ідентичність, віра, духовність.

The article examines religiosity as a complex multidimensional social phenomenon in the context of contemporary post-secular society and the state of war in Ukraine. The essence of religiosity is outlined as integrating beliefs, rituals, symbolic practices, moral guidelines, and individual meanings, while its distinction from the categories of spirituality and church affiliation is analyzed. Classical approaches by E. Durkheim, M. Weber, and G. Simmel, as well as modern concepts of C. Glock, R. Stark, B. Zinnbauer, K. Pargament, and Polish and Ukrainian scholars are summarized. It is demonstrated that religiosity performs an integrative function, creates horizontal ties and mechanisms of solidarity, provides meaning-making and psychological support, and reduces the risks of social marginalization. The main theoretical paradigms – functional, conflict, phenomenological, interactionist, systems, and post-secular – are analyzed in their interrelation to form a comprehensive conceptual framework of religiosity. The article highlights the problem of operationalizing religiosity in sociological research, particularly the need for multidimensional indicators that consider institutional, individual-experiential, and cultural manifestations. Emphasis is placed on the importance of cross-cultural comparative studies that reveal the specificity of the Ukrainian experience of religiosity under conditions of war and global crises. It is generalized that religiosity in contemporary Ukrainian society acquires new social functions, particularly integrative and identificational, and becomes a crucial factor in maintaining solidarity and cultural identity in times of crisis, while simultaneously serving as a resource for psychological resilience and social recovery.

Key words: religiosity, religiosity as social phenomenon, dimensions of religiosity, religious practices, post-secular society, functions of religiosity, religious identity, belief, spirituality.

УДК 316.74:2-1:316.3

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.77.1.12>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Позній О.В.

асистент кафедри соціології

Київський національний економічний

університет імені Вадима Гетьмана

ORCID ID: 0009-0006-5673-7775

Постановка проблеми. Концептуалізація релігійності як соціального феномену є одним із центральних завдань сучасної соціології релігії. Від класичних досліджень Е. Дюркгайма, М. Вебера, Г. Зіммеля до сучасних постсекулярних підходів релігійність розглядається як багатовимірна характеристика, що водночас відображає інституційні практики, індивідуальні смисли та культурні форми. У контексті постмодерного та постсекулярного суспільства, а також у кризових умовах воєнного стану в Україні релігійність постає важливим чинником соціальної інтеграції, формує горизонтальні зв'язки, забезпечує солідарність і смислотворення, а також знижує ризики соціальної маргіналізації.

У цьому контексті варто зауважити, що релігійність є складним феноменом, що поєднує вірування, ритуали, символічні практики та моральні настанови, інтегровані в соціальний досвід особистості й спільноти. Її сутність полягає у здатності поєднувати сакральне та соціальне, формуючи специфічні механізми солідарності, ідентичності та підтримки. У науковому дискурсі релігійність осмислюється як соціальна якість, яка виражає зв'язок людини із трансцендентним і водночас зумовлює її участь у суспільному житті. Це зумовлює актуальність подальшого теоретичного розроблення поняття, зокрема у співвідношенні з категоріями духовності, воцерковленості та культурної релігійності.

Мета статті полягає в системному аналізі природи та сутності релігійності як соціального феномену, а також у синтезі різнорівневих соціологічних підходів – функціонального, конфліктологічного, феноменологічного, інтеракціоністського, системного та постсекулярного – для формування цілісної концептуальної рамки її розуміння.

Виклад основного матеріалу. Вагомість релігійності як чинника соціальної інтеграції аналізувалася ще на початку становлення соціології релігії (30-ті рр. XX ст.) та не втрачає актуальності в постсекулярному суспільстві, де релігійні практики еволюційно трансформувалися в національні й культурні. Як найважливіші аспекти, у яких релігія та релігійність розглядалися із суспільствознавчого погляду, можна виділити: виникнення колективних ритуалів і, на їхній основі, сталих культурних практик (зокрема, рутинних); формування основ суспільної моралі та соціального капіталу; розвиток соціальної і національної ідентичності особистостей і соціальних груп, соціальної стратифікації і мобільності тощо.

У плюралістичному постмодерному соціумі дослідження релігійності набуває особливого значення через те, що остання розкриває інтеграційний потенціал особистості завдяки формуванню горизонтальних зв'язків через участь в об'єднаннях однодумців. Регулярні акти й рутинізовані практики релігійності (домашня і церковна молитва, паломництво, святкування) зміцнюють почуття належності та довіри всередині спільноти, слугують тим самим для вираження та підтримки індивідуальної і колективної солідарності. Також релігійність як соціальний феномен забезпечує особистості механізми смислотворення і підтримки, що знижує ризик маргіналізації у кризових умовах (до яких, безумовно, належить воєнний стан у країні).

Поняття релігійності як багатоаспектного феномену має різне трактування в зарубіжній і вітчизняній гуманітаристиці. Наукова парадигма, у якій виникло поняття, сформована насамперед працями видатних європейських філософів і суспільствознавців кінця XIX – початку XX ст. Так, Е. Дюркгайм у своїй найвідомішій монографії «Самогубство» виділяє міру соціальної інтеграції через релігійні інституції як чинник, який знижує ймовірність суїцидальної поведінки [1]. У праці «Елементарні форми релігійного життя» він розглядав релігійність як атрибут соціальності, систему вірувань і практик щодо сакрального, що об'єднує людей у моральну спільноту [2]. Релігійність, за Е. Дюркгаймом, являє собою не вияв індивідуальної віри, а радше долучення до колективних уявлень, які мають примусовий і надіндивідуальний характер.

М. Вебер у контексті аналізу протестантської етики розкрив, як релігійна етика формує «раціоналізацію життєвого проведення» (*Lebensführung*) та економічну поведінку [3]. У його «Економіці та суспільстві» приналежність людини до релігії опи-

сана як чинник типології дії та легітимації соціального порядку [4].

За Г. Зіммелем, релігійність є тією моделлю, яка визначає основну структуру суспільних відносин загалом [5]. Німецький філософ писав, зокрема у своїй праці «До соціології релігії», що патріотичне ставлення солдата до своєї батьківщини, космополітичне – до людства, відданість робітника власному класові, який бачиться йому рушійною силою поступу, чи гордовите самоусвідомлення аристократа, що ототожнює себе зі становими привілеями, а також відданість підданого, захопленого образом свого володаря, – усі ці відносини, попри відмінність їхнього конкретного змісту, із психологічного погляду мають спільну тональність. Її можна кваліфікувати як релігійну, оскільки вона виражає особливу форму переживання смислу та піднесеного ставлення до вищої для суб'єкта цінності чи інстанції [5, с. 361–362]. Уважаємо, що концепція Г. Зіммеля якнайкраще виражає адаптивність релігійності до трансформацій, яка пізніше розкрилася в умовах постіндустріального суспільства.

Пізніші дослідники (європейські й американські) розвивали дефініцію релігійності як у контексті окремої особистості (актора суспільних відносин), так і в більш загальному, віднесеному до різнорівневих соціальних комунікацій і функціонування релігії як соціального інституту. М. Аргайл [6; 7] визначав релігійність як особисте ставлення людини до “*sacrum*”, священного, наголошував на індивідуальній взаємодії індивіда з тим, що вважається святом в окремій релігійній культурі.

У працях В. Кларка дослідницька увага акцентується на внутрішньому досвіді контакту із трансцендентним, що підкреслює переживальний аспект релігійності [8]. Дослідник виділяє трирівневу класифікацію релігійної поведінки: *primary* (безпосереднє відчуття), *secondary* (обрядові, звичні чи обов'язкові дії) і *tertiary* (релігійність, засвоєна через традицію, авторитет інших, або культурну норму, без глибинного особистого досвіду чи віри). До останньої групи, за В. Кларком, належить і номінальна та декларативна релігійність.

Важливу роль у концептуалізації релігійності як соціального феномену мали дослідження Ч. Глока та Р. Старка [9]. Учені виокремили п'ять вимірів релігійності: особистого досвіду, ритуалістичний, ідеологічний, інтелектуальний і наслідковий. Вимір власного досвіду зосереджується на особистому релігійному сприйнятті віри, можливо, «трансцендентній зустрічі», тоді як ритуалістична сфера охоплює досвід богослужіння, що здійснюється у спільноті. Ідеологічний вимір «формується очікуванням, що релігійна людина дотримуватиметься певних вірувань» (тобто проголошених доктрин), а інтелектуальний вимір «стосується очікування, що релігійна особа буде поінформованою і обізнаною щодо основних положень своєї віри та священних писань, тобто історії, таїнств, моралі» [8, с. 20]. Наслідковість релігійності, на

їхній погляд, виражається в належних етичних виборах і моральних учинках; відповідному стилі життя (родина, робота, дозвілля); соціальній поведінці (участь у спільноті, допомога іншим, благодійність тощо)

Ч. Глок і Р. Старк визнавали, що два останні виміри тісно пов'язані один з одним, «оскільки знання про віру є необхідною умовою для її прийняття» [8, с. 20–21]. Проте вони також зауважували, що віра не обов'язково впливає зі знання, а також не всі релігійні знання супроводжуються вірою. С. Галлахер і В. Тірні визначають релігійність як «переконавання, відданість та поклоніння людини перед божеством» [10, с. 1653]. У найширшому застосуванні релігійність може охоплювати всі виміри релігії, проте це поняття також може використовуватися у вузькому сенсі, на позначення крайнього погляду та надмірної відданості релігійним ритуалам і традиціям. Така жорстка форма релігійності, по суті, часто розглядається як негативний аспект релігійного досвіду, вона може характеризуватися надмірною залученістю до релігійних практик, які вважаються поза соціальними нормами віри.

Релігійність у широкому і вузькому смислах активно досліджувалася в польській гуманітаристиці XX ст., на що звертає увагу О. Яремко [11]. Так, В. Прежина трактував релігійність як настанову, у якій особистість виражає та реалізує своє ставлення до Бога, тобто як психологічну настанову із практичним виміром [12; 13]. Подібну увагу до індивідуально-поведінкового аспекту релігійної поведінки індивіда простежуємо в Ч. Валеси, який розглядав релігійність як особистісну, індивідуальну й позитивну настанову адепта релігії, виражену в подиві та прагненні до Всевишнього [14]. З. Хлевінський описував сутність релігійності як сукупності ціннісних переконань, що включає в себе життєві настанови, досвід і вчинки людини щодо Бога [15; 16]. А. Бронк визначав релігійність як сукупність психічних актів, спрямованих на трансцендентне й релігійний об'єкт [17].

У концептуальному баченні Б. Зінбауера та К. Паргамента, які розмежовують дефініції релігійності й духовності (остання є вужчим поняттям і більше стосується внутрішніх настанов і процесів), релігійність розуміється як особистий або груповий пошук святості, що розвивається в межах традиційного сакрального контексту [18]. Однак існує і протилежний підхід до диференціювання релігійності й духовності: наприклад, Н. Савелюк убачає в релігійності окремий складник особистісної духовності, орієнтуючись на ціннісно-моральний (соціопсихологічний) вимір, з меншою прив'язкою до діяльності соціальних інституцій [19].

Вагомим у дослідженні феномену релігійності, на наш погляд, є обґрунтоване К. Паргаментом і Б. Зінбауером диференціювання формального (традиційного) значення релігії як комплексу догматичних вірувань, інституцій і символів, і функціонального – того, як релігійність людини без-

посередньо чи опосередковано впливає на її індивідуальну й соціальну поведінку (надає сенсу, допомагає справлятися зі стресом, формує поведінкові патерни тощо).

Еволюція поняття релігійності детально аналізувалася також Б. Холдкрофт [20]. Американська авторка наголошує: неможливо звести релігійність лише до одновимірного показника, наприклад відвідування богослужінь. Для систематизації підходів вона спирається на класичні моделі: п'ять вимірів релігійності Ч. Глока та Р. Старка – досвіду, ритуальний, ідеологічний, інтелектуальний і наслідковий; чотири виміри Ф. Фукуями – когнітивний, культовий, кредальний і девоційний; дві орієнтації Г. Олпорта та Дж. Росса – внутрішню і зовнішню; а також типологію Дж. Ленскі, що охоплює асоціативний, комунальний, доктринальний і девоційний рівні. Узагальнюючи ці підходи, Б. Холдкрофт підкреслює, що релігійність – багатовимірна характеристика особистості, яка може проявлятися у знаннях, вірі, ритуалах, індивідуальному досвіді та щоденній поведінці, до того ж розвиток одного виміру не гарантує автоматичного формування інших.

У вітчизняній соціології об'єктивне дослідження релігійності як суспільного феномену було тривалий час неможливим через радянську стигматизацію релігії як «маргінальності», «класово ворожої» ідеології. Дослідницька увага до релігійності активізувалася наприкінці 90-х рр. XX ст. – на початку 2000-х рр., коли значущість віри й релігії для національної культурної традиції нарешті могла бути визнана відверто й безкарно. Так, А. Колодний і Л. Филипович дослідили вияви, постаті та стан релігійної духовності пострадянських українців [21]. Т. Длінна та В. Янів розглядали окремі аспекти релігійності українського народу з етнопсихологічного погляду [22; 23].

К. Якуніна визначила релігійність як «форму буття релігії», розуміючи її як сукупність релігійно значущих дій, утілену в символічних формах духовності віруючого [24]. Тобто, якщо деякі із вказаних вище науковців вбачали в релігійності ширше поняття, аніж духовність, а інші, навпаки, аналізували її як окремих складник духовності, у К. Якуніної релігійність виступає як реалізована на практиці духовність, «матеріалізована» конкретизація останньої.

Співвідношення понять духовності й релігійності є вкрай важливим у визначенні суті останньої, оскільки від того, розглядається релігійність як самостійний феномен, пов'язаний передусім з інституційними формами віри й практиками, чи як компонент ширшої сфери духовності, ціннісно-сміслова орієнтація, залежить не лише теоретичне розуміння її природи, а й способи її операціоналізації у прикладних соціологічних дослідженнях. Таке розмежування визначає набір показників, за допомогою яких вимірюється релігійність (від відвідування богослужінь до самоідентифікації та глибинних мотивацій), впливає на

інтерпретацію результатів емпіричних опитувань, а також дозволяє виявити взаємозв'язки між релігійними й позарелігійними вимірами духовного життя особистості та суспільства.

У цьому контексті доцільно звернутися до результатів соціологічного дослідження Д. Боравського, К. Ліпської і Т. Вайса, вибірка якого становила 343 респонденти. Опитувані заповнювали анкети «Шкала духовної трансцендентності» та «Шкала центральності релігійності», для дослідження вимірів власне трансцендентності та духовної відкритості. Науковці, згідно з результатами попередніх досліджень, висунули гіпотезу, що із двох вимірів духовності – власне трансцендентності та духовної відкритості – лише перший буде значущим позитивним предиктором релігійності, операціоналізованої як «центральність релігійності». Однак моделювання структурних рівнянь показало, що за одночасного контролю обидва предиктори були значущими. Водночас, хоча зв'язки власне трансцендентності із центральною релігійністю були сильними та позитивними, духовна відкритість виявилася значущим, але негативним предиктором кожного аспекту центральної релігійності. Це свідчить про те, що духовність може охоплювати елементи, які негативно пов'язані із традиційною релігійністю, та підтверджує тезу про те, що духовність є ширшим конструктом, ніж релігійність [25, с. 724].

На думку І. Чанчикова, визначення і характеристика релігійності можуть здійснюватися в межах двох основних концепцій. Перша з них, умовно названа «класичною», спирається на зовнішній, об'єктивований підхід до релігії [26]. У рамках цього підходу вирізняють два визначальні критерії релігійності. По-перше, нею вважається наявність практичного підтвердження релігійної позиції індивіда, що виражається в регулярному здійсненні культових практик – відвідуванні храму, участі в таїнствах, дотриманні постів тощо. Ключовим тут є те, що віра безпосередньо впливає на спосіб життя та поведінку особи, змінює її повсякденні практики. Натомість явище, яке дослідники називають «культурною релігійністю» або «релігійною самоідентифікацією», не обов'язково передбачає прийняття відповідної системи вірувань чи залучення до ритуальної діяльності. Отже, класичний підхід зводить релігійність до міри включеності в репрезентативну релігійну культуру якоїсь конфесії. У православ'ї синонімічним поняттям виступає «воцерковленість».

Інший – «посткласичний» – підхід вирізняється більшою гнучкістю та зосередженістю на особливостях конкретних релігійних традицій, що потребує пошуку адекватних дослідницьких інструментів. Його специфіка полягає в поєднанні класичної зовнішньої перспективи з інтроспективним аналізом, що передбачає врахування думки самого віруючого. Такий підхід, на думку низки сучасних науковців, є евристично продуктивним, оскільки відкриває перед соціальними науками нові горизонти в розумінні релігійного досвіду.

У межах цієї концепції категорії «релігійність» та «воцерковленість» не отожднюються, а розмежовуються. Хоча між ними існує тісний зв'язок, він не є однозначним і лінійним. Релігійність інтерпретується феноменологічно – як особливий внутрішній стан чи сутність, що може проявлятися у воцерковленості як найповнішій формі, але водночас не зводиться суто до неї і не впливає з неї автоматично [26, с. 144].

О. Яремко, пропонуючи авторську дефініцію релігійності, виходить із трьохелементної схеми, де наявний суб'єкт релігійності (персональний Бог), об'єкт (людина як особа) і стосунки між об'єктом і суб'єктом [11, с. 16]. З погляду соціології цей підхід є дискусійним, адже релігійність розглядається суто як характеристика суб'єкта (оскільки саме людина продукує вірування, здійснює практики та створює символічні інтерпретації сакрального). Відповідно, об'єктом релігійної дії можуть бути трансцендентні уявлення, священні символи або інституційні форми релігії, але не людина як особа.

Визначення індивіда як «об'єкта» релігійності відповідає богословській логіці, де людина може розумітися як така, на яку спрямована дія (Промисел, Допуск, Воля) Бога, проте в соціологічному дискурсі таке трактування вважаємо методологічно некоректним. Соціологічний аналіз потребує чіткого розрізнення категорій: суб'єктом релігійності є людина як її носій і активний реалізатор (актор), тоді як об'єктом може виступати, наприклад, трансцендентне або релігійна інституція, на які спрямовані дії суб'єкта.

Натепер, як слушно зауважує Н. Пивоварова, поняття релігійності складно інтерпретувати через «різноманіття типів, форм і функцій релігійних систем, як історичних, так і, особливо, сучасних (у сучасній ситуації не лише змінюються ці форми та функції, але й трансформується весь механізм традиційного «виробництва» релігійності)» [27, с. 44].

Висновки. Проведене теоретичне дослідження дозволило концептуалізувати релігійність як багатовимірний соціальний феномен, що інтегрує вірування, ритуали, цінності, культурні практики й індивідуально-сміслові орієнтації. Вона водночас відображає інституційну організацію релігії та особистий досвід, стаючи важливим чинником соціальної інтеграції та підтримки. Варто зауважити, що концептуалізація релігійності передбачає розрізнення таких понять, як «духовність» і «воцерковленість». У першому випадку акцент робиться на внутрішніх переживаннях і смислах, у другому – на практиках і участі в інституційних формах релігійного життя. Це розмежування визначає і способи операціоналізації феномену в соціологічних дослідженнях: від вимірювання культової активності до фіксації індивідуальних мотивацій і самоідентифікацій.

Окремо варто підкреслити, що сучасне постсекулярне суспільство виявляє нові функції релігій-

ності. Вона формує горизонтальні зв'язки у спільнотах, забезпечує відчуття довіри та належності, підтримує смислотворчі механізми, допомагає долати кризові стани та знижує ризики соціальної маргіналізації. У воєнних умовах її інтеграційна роль набуває особливої ваги, сприяє зміцненню солідарності та збереженню культурної ідентичності.

Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на поглиблений аналіз релігійності як соціокультурного феномену та чинника соціальної інтеграції в межах сучасних соціологічних парадигм і підходів. Особливої уваги потребує питання операціоналізації релігійності в емпіричних дослідженнях. Подальший розвиток цього напрямку передбачає розроблення багатовимірних індикаторів, які поєднували б інституційний рівень релігійності, індивідуально-досвідні практики та культурні прояви. Це дозволить уточнити поняттєво-категоріальний апарат, підвищити валідність досліджень і глибше зрозуміти соціальну природу релігійності в сучасному українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Durkheim É. Suicide: A study in sociology. 2nd ed. London: Routledge, 2005. DOI: 10.4324/9780203994320
2. Durkheim É. The elementary forms of religious life. Oxford: Oxford University Press, 2008.
3. Weber M. The protestant ethic and the spirit of capitalism. London: Routledge, 2001.
4. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen: Mohr Siebeck, 2022.
5. Simmel G. A Contribution to the Sociology of Religion. *American Journal of Sociology*. 1905. Vol. 11. № 3. P. 359–376. DOI: 10.1086/211393
6. Argyle M. Religious Behaviour. London: Routledge & Kegan Paul, 1958.
7. Argyle M. Seven psychological roots of religion. *Theology*. 1964. Vol. 67. № 553. P. 279–283. DOI: 10.1177/0040571X6406753001
8. Clark W.H. The psychology of religion: An introduction to religious experience and behavior. New York: Macmillan, 1958.
9. Glock C.Y., Stark R. Religion and society in tension. San Francisco: Rand McNally, 1965.
10. Gallagher S., Tierney W. Religiousness/Religiosity. *Encyclopedia of Behavioral Medicine* / M.D. Gellman, J.R. Turner (eds). New York: Springer, 2013. DOI: 10.1007/978-1-4419-1005-9_489.
11. Яремко О. Релігійність у психології особистості та міжособистісних стосунків. Львів: Свічадо, 2021.
12. Prężyna W. Intensywność postawy religijnej a osobowość. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1973.
13. Prężyna W. Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1981.
14. Walesa C. Religijność jako rzeczywistość nieustannie tworzona i przetwarzająca. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1978.
15. Chlewiński Z. Psychologia religii. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1982.
16. Chlewiński Z. Dojrzałość, osobowość, sumienie, religijność. Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech, 1991.
17. Bronk A. Nauka wobec religii. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1996.
18. Zinnbauer B.J., Pargament K.I. Religiousness and spirituality. *Handbook of the psychology of religion and spirituality* / R.F. Paloutzian, C.L. Park (eds). New York: Guilford Press, 2005. P. 21–42.
19. Савелюк Н. Релігійність як складова духовності особистості. *Психологія особистості*. 2010. С. 138–144.
20. Holdcroft B. What is religiosity? *Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice*. 2006. Vol. 10. № 1. P. 89–103.
21. Колодний А., Филипович Л. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан. Львів: Логос, 1996.
22. Длінна Т. Деякі етнопсихологічні аспекти української релігійності. *Українське релігієзнавство*. 1996. № 3. С. 27–28.
23. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 5–6. С. 39–54.
24. Якуніна К. Релігійність як форма буття релігії. *Наукові записки*. Серія «Історичне релігієзнавство». 2009. Вип. 1. С. 268–276.
25. Borawski D., Lipska K., Wajs T. Spirituality and Religiosity – Do They Always Go Hand in Hand? The Role of Spiritual Transcendence in Predicting Centrality of Religiosity. *Religions*. 2025. Vol. 16. № 6. P. 724. DOI: 10.3390/rel16060724.
26. Чанчиков І. Релігійність як чинник соціально-психологічної адаптації. *Психологія*. 2017. Т. 1 (6) / 2 (7). С. 143–146.
27. Пивоварова Н. Проблема інтерпретації та операціоналізації термінів «релігія», «віра», «релігійність»: огляд наукових підходів. *Український соціум*. 2014. № 1 (48). С. 44–55.

Стаття надійшла у редакцію: 26.08.2025

Стаття прийнята: 08.09.2025

Опубліковано: 17.11.2025